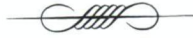

ZSÖMBÖR ATTILA

A Tokaj-hegylajai borvidék

Bevezetés és földrajzi leírás

Régóta érdeklődöm a gasztronómia és azon belül a borászat iránt, ezért esett a választásom Magyarország és a világ méltán egyik leghíresebb borvidékének történelmi szempontú bemutatására. Tokaj-Hegylajja a legjellegzetesebb borvidékünk. A Tokaj, Sátoraljaújhely és Abaújszántó között elhelyezkedő 28 községet magában foglaló Tokaj-Hegylajja majd minden dűlője más-más

karakterű és zamatú bort terem, mégis van egy közös vonásuk az itt termő boroknak, amit a magyar borász – kóstolja bár több száz kilométerre innen – tokaji jellegnek nevez. Ezt a jelleget nem lehet szavakkal kellőképpen meghatározni, de aki megízlelte, sohasem felejtje el.

A vidék őstörténete lényegileg az itt levő vulkánok geológiai kialakulásával kezdődik. Ez a nagy átalakulás a geológiai harmadkorban játszódott le. A vulkáni kitö-

TOKAJ VÁRÁNAK LÁTKÉPE 1660-BÓL. A KÉPEN JÓL KIVEHETŐEN LÁTSZANAK A HEGYOLDALBAN MŰVELT HATALMAS SZŐLŐÜLTETVÉNYEK

rés után a málladék tenger alá került részéből képződött a riolittufa, amely a régi löszpincék boltívezésénél igen jól használható. A trachitriolit kőzetmálladék és a régen sárgaföldnek nevezett lösz ideális talaja a hegyaljai szőlőknek.

A tengerek helyén alakult ki a borvidék. Keletről, északról és nyugatról a Kárpátok vonulata védi, s csak dél felé nyitott, akár egy természet alkotta melegház. Ennek köszönhető, hogy még az ember előtt megjelent itt az első szőlőtő, amelynek emlékét a Vitis Tokayensis erdőbényei lelete őrzi.

Tokaj-Hegyalja történelme

Természetes tehát, hogy amikor az első szervezett emberi település céljára kiszemelték a vízben, erdőben és sziklabarlangokban gazdag vidéket, a szőlő az első kultúrába vont növények között szerepelt. Mikor volt ez? Pontosán nem tudjuk. Hérodotosz a gétákat, gallonokat is említi, mint a vidék lakóit, de jártak erre a kelták és dákok is, akik – mint az általános történelmi részben már említettük – ismerték a szőlőművelést. Plinius szerint a Tisza felső vidéke – így Tokaj-Hegyalja is – a magyarokkal rokon származású birtoka volt, akiknek földjét a rómaiak sohasem tudták meghódítani, hanem csak a limeseken épített település- és erdőrendszerrel tartották távol őket. Feltehető viszont, hogy Pannonia és Dacia bortermelése közvetve serkentőleg hatott Hegyalja ilyen irányú fejlődésére. Bél Mátyás szerint a magyarok előtt Tokaj környékére mind nagyobb számban költöztek szláv telepesek. Egy vélemény szerint a borvidék névadó községének, Tokajnak a neve is szláv eredetű. A *sztokaj* szó ugyanis a szláv nevekben két folyó találkozását jelenti. Mások cáfolják ezt a feltevést, mondván, hogy régi írásokban Tokajt: Tokota, Tochal, Tokoyd, Tucota néven emlegetik, ami más szótőre

vezethető vissza. Nem a mi feladatunk eldönteni, hogy a vitában kinek van igaza. Biztos, hogy a magyarok bejövetelkor Hegyalja, s ezen belül különösen a tokaji nagy Kopaszhegy, jelentős szerepet játszott. Miként azt Anonymus is megírja, és ahogy a szájhagyományok is díszes meseköntősbe öltöztetve megőrizték, Árpád túljutva a Kárpátokon az átkelés viszontagságait kipihiendő, tábort ütött. A Tisza és Bodrog vidék kikémlésére Ondot, Ketelt s az ifjú, de bátor lovasnak ismert Tuzol, kun vitézt küldte ki mindegyik mellé kellő számú lovas katonát adva. Elképzelték a felderítők öröme, amikor a tokaji hegyet elérve látták, hogy a hegyoldalon ápolt szőlőskertek díszlenek, s a két folyó találkozásánál nagyobb település simul a hegy lábához. Tarcal vitéz – aki a névtelen jegyző Tursolnak, sőt Tursolnak is nevez – elragadtatással szemlélte a helyet, s mindjárt kérte a maga számára. De megtetszhetett a többieknek is, mert mindegyik hasonló kívánsággal hozakodott elő. Ond vezér azonnal igazságot tett kihirdetvén, hogy aki elsőnek ér fel lovával a Kopaszhegy tetejére, birtokába veheti a hegyet és a lábánál elterülő Hymös udvart, ahogy Anonymus szerint a magyarok Tokajt nevezték. Az évszázados csendet a vitézek mokány lovainak robaja verte fel, s megindult a verseny az új hazában talált szőlőhegyért. A győztes Tarcal lett, akinek nevét a meséken és legendákon kívül őrzi a hegy északnyugati lábánál elterülő község is. Az új birtokos azonnal visszavágtatott Árpád táborába jelenteni a látottakat, s kérni Ond vezért – a szőlőhegy birtoklására vonatkozó – ígéretének fejedelmi megerősítését. Ezen időtől kezdve Tarcal neve több ízben fordul elő a Honfoglalás történetében, nemegyszer már Tarcal vezérnek említik. Ezer év távlatából nehéz eldönteni, hogy hírnevét a későbbiekben vitézségével vagy a birtokán termelt jó borral alapozta-e meg.

Az Árpád vezette főhad a Takta vizénél

2002/XIV. 5–6.

tábort ütött, ami egészen a jobbra húzódó hegyekig nyúlt. A vezér a szerencsi hegyről szemlélte meg a vidéket, s a nép ajkán élő mondák szerint: „Ma ad a Gondviselés Szerencsét e Tállyon” – szavakkal fordult kíséretéhez. Innen kapta volna a nevét a „ma ad” emlékeként Mád, a „szerencsét” alapján Szerencs és a „tállyon” szó alapján Tállya. Nagyon mesészerű és történetileg biztosan nem is hiteles ez a legenda, de jellemző, hogy a néphagyomány ezen helységek eredetét a Honfoglalás körüli időkre teszi. Az viszont már Anonymus megállapítása, hogy Árpád és környezete, miután mindenfelől jó híreket vett, „nagy áldomást ivának” s „naponként megrészezszenek”. Valószínűleg ekkor kerültek először közelebbi kapcsolatba a tokaji borral őseink, így a Kárpát-medencéről nyert első benyomás nem lehetett rossz, és érthető Árpád elhatározása, miszerint Salánhoz küldte Ond vezért.

A Tokaj-Hegyalját magában foglaló Borsod megye neve is ebben az időben keletkezett, midőn Böngár fiát, Borsot küldte ki Árpád a gazdag terület északi határának védelmére. Az itt talált szőlőkultúra méltó gondozóira talált a magyarokban is. Történelmi tények és legendák a vidék központjának egyaránt Tokajt említik.

A Honfoglalás majd a honalapítás után Tokaj nevével 1074-ben találkozunk ismét, amidőn a Salamon király és Géza között vívott ütközet után a legyőzött Géza a tokaji várba menekült. Ezt követően 1110-ben kerül a történelemlékönyv lapjaira a Kopasz-hegy túlsó oldalán levő Tarcal, ahol Könyves Kálmán királynak volt borospincéje. Az itt tartott országgyűlésen hirdette ki híres törvényét is a felvilágosult uralkodó: „*De strigis, quianon sunt...*”, vagyis boszorkányok nem lévén, üldözésük is betiltatik. Ebből a századból jelentősebb feljegyzések még nincsenek a borvidék történelméről, az egyházi uradalmak, így a közjegyzői tisztet betöltő káptalanok akkoriban föltehetőleg

még nem lehettek itt. Tovább haladva az időben egy 1216-ból kelt írás szerint Honorius pápa az egri káptalant a szerencsi tized birtoklásában megerősítette. Hegyalja más helysége a tizedjegyzékben nem található. Szerencs jelentősége Árpád vezér táborverése óta egyre növekedett. Névadójának is honfoglaló vezérünket tartják. Egy 1219-ből származó okmány Serrach néven említi, s több hasonló név után egy tizedlajstromban Zerench szerepel.

A tatárdúlás Tokaj-Hegyalját sem kímélte. Batu kán csapataival átkelt a Tiszán, s 1241. április 14–20. között elfoglalta Tokajt, lakosait kardélre hányta, és egykorú feljegyzések szerint még a szőlőket is megsemmisítették. Öreg írás tanúsága szerint „1241-ig esztendőben a Tállyai várnál s Erősségnél a Pusztító vad Tatárokkal ütközet tartott”. A veszedelem elmúlása után a Tisza és Bodrog nádasai s a környező hegyek őserdeibe menekült lakosság hozzákezdett az elpusztított szőlők újjáélesztéséhez. IV. Béla király a turóci prépostság 1252-ben kelt alapítólevelében a szerzeteseknek Olaszliszka környékén adományozott szőlőt. Hazánk második alapítója látta, hogy a meggyérült lakosság nem tudja régi állapotába visszaállítani a virágzó szőlőskerteket, akkora volt a pusztulás és oly kevés az ember, ezért Olaszországból hozatott be telepeseket, akiknek emlékét ma is őrzi Olaszliszka és Bodrogolaszi neve. Ám ezekben a községekben már az olasz telepések előtt is volt szőlő, miként azt az 1248-ban kiállított szepesi prépostsági adománylevelél bizonyítja, amely a lizskaolasi földről intézkedik. Ez ugyanis Kálmán királyról szállott IV. Bélára, s említést tesz egy szőlőről és egy Patakon lévő kúriáról. A községet az olaszok betelepítése előtt Liskamezőnek (Terra Liskensisnek) nevezték. Az olasz telepéseknek köszönhető Itália egy-két új szőlőfajtájának behozatala is. Így a Bakator nevét bocca d'oro, míg a Furmint nevet a Campofornio, esetleg a

„formiai” magyarra fonetizálásának tartják. Az első olasz telepesek nyilván nagyon jól érezték magukat, mert Nagy Lajos idejében, 1350-ben újabb csoportok érkeztek hazánkban, akik egy része Tokaj-Hegyaljára, másik része a Nagyvárad melletti Olasziba került. Tokaj-Hegyalja egyébként német és francia telepesekkel is gazdagodott államiságunk első évszázadaiban.

Ebben az időben nagy lendületet vett Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése. Az egri püspökség okmányai szerint 1386-ban Tokaj-Hegyalja 10000 aranyat fizetett szőlődézsma fejében. Ebben a században került ki Tarcal a királyi birtokok sorából, ugyanis a történeti leírás elején említett Tarcal (Turzol) vitéz Ond vezér lányával kötött házassága gyermektelen maradt, s így az visszaszállt a fejedlemre, majd a királyra. 1398-ban a nagy ajándékozó, Zsigmond király – akit sokan inkább az *adósságcsináló* jelzővel illetnek – elajándékozta. Nem sokáig volt magánkézen Tarcal, mert a XV. században már ismét királyi birtok.

Bár – mint láttuk – Tokaj-Hegyalja több részén termeltek ez idő tájt szőlőt, de a bor minősége nem volt országos híré. Ezt valószínűsíti a sajószentpéteriek boraik kiárulása ügyében kelt végzése 1403-ból. Eszerint idegen bort tilos volt bevinni a községbe, mert ellenkező esetben: *„A hordót mindiarost kyronattiuk és az város közepeth az fenekéth kivágattiuk és az bort a földvel megemésztettiuk”*. Kivételt képezett a „Zerémi” és Somogyi, mondván: *„ezek mindenütt kedvesek, mi sem akarjuk megaláztatni”*. Ha a tokaji híre akárcsak a száz kilométernél is közelebb fekvő Sajószentpéterig eljutott volna, valószínűleg bevették volna a kivételezettek közé. Itt tehát érdemes egy kicsit elgondolkoznunk a minőség és fajta kapcsolatáról. A talaj, éghajlat, termelési mód akkor sem lehetett más, de a bakator, góhér, gersely, romonya nem volt alkalmas arra, hogy belőlük az aszúhoz hasonló bor készül-

jön. A század vége felé viszont már – feltehetően az olasz telepesek által behozott vesszők elterjedése eredményeként –, pontosabban 1494-ben Istvánffy Miklós említést tesz a tokaji bor jóságáról.

A mennyiségi termeléssel ugyancsak nem lehetett baj, mert Mátyás király 1490-ben bekövetkezett halála után Albert lengyel herceg seregeivel ostrom alá veszi Tokaj várát, de hadisiker helyett 2000 hordó bor zsákmánnyal kell beérnie. Igen fejlett bortermelésnek kellett lennie Tokajban, ha majdnem 3000 hektoliter bort lehetett zsákmányolni. A napjainkban is ismert, híres tokaji „Hétszőlő” neve is ebből az időből, 1502-ből származik, mert akkor a „Mézés-mál” hegyen levő szőlőnek hét gazdája volt.

A magyar történelem egyik legviharosabb időszaka, a XVI. század Tokaj-Hegyalja történetét sok borús, de sok derűs eseménnyel is tarkította. A század elején már ország-, sőt Európa-szerte híre járt, hogy Tokaj-Hegyalján egyes fürtökből valószínűsítő arany csepeg, amelynek bora leginkább a folyékony aranyhoz hasonlítható, s íze is valami fantasztikus, esetleg isteni eredetre enged következtetni.

Paracelsus is hallott a tokaji bor és szőlő arannyal való társításáról, s a mohácsi vészt megelőző években európai körútja során (1525-től ugyanis a baseli egyetem gyógyászati professzora) Tokajba is ellátogatott. Kirándulása elég rosszul kezdődött: nem sokkal a határ átlépése után (mint írja) *„tatar rablók”* megtámadták és megöléssel fenyegették, ám amikor a pörére vetkőztetett svájci alkimista nyomorék testét megláták, annyira megrémültek, hogy mindenét visszaadták, s bántatlanul távozni engedték. Tokaj-Hegyalján Paracelsus hosszasan kísérletezett a legendás szőlőkkel, borokkal. Aranyat ugyan nem sikerült előállítania belőlük, de arra a megállapításra jutott, hogy *„a hegyaljai szőlő ezért a legnagyobb növény, mert ott a vegetáliák a mineráliákkal*

2002/XIV. 5–6.

társulnak, s a napfény, mint aranyfonál megy át a tőkén és gyökereken át a kőzetbe”. Paracelsus homályosan megfogalmazott, de sokat ígérő megállapítása évszázadokon át újból és újból tápot adott a tokaji bor aranytartalmáról szóló legendáknak. A törökök előretörése sem változtatott az ősi magyar betegségen, a belviszályon. Ekkor zömmel Szapolyai Jánosé a vidék. A Szapolyai és Ferdinánd között dúló harc olyan területeket is hadszíntérré változtatott, ahová a lófarkas zászlós ellenség még nem jutott el. Így 1528-ban Bornemissza Simon szüret idején megtámadja Tokajt, és elrabolja összes borukat. Ugyanez megismétlődik 1564-ben Zay Ferenc és Balassa Menyhért vezetésével. 1565-ben János Zsigmond királytól Miksa császár hadai foglalták el Tokajt, és 4000 hordó bort találtak a pincékben. Ez óriási mennyiség, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy szüretkor egy fosztogatást már átélt a város.

Az 1560-as évek táján találkozhatunk először az aszúszőlő elnevezéssel Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzékében. I. Ferdinánd király neve több ízben is fölbukkan Hegyalja történelmében. 1550-ben ő engedélyezte, hogy Zemplén vármegye címerébe a korona fölé egy szőlőfürtöt rajzoljanak. Gyakran kellett királyi határozatot hozni a szőlők birtoklásával kapcsolatban is.

Ebben az időszakban már minden nagybirtokos vagy gazdagabb község igyekezett szőlőbirtokhoz jutni Tokaj-Hegyalján. Természetesen a kornak megfelelően, ilyenkor a hatalom és erő döntötte el legtöbbször a vitát, és sok, háborúban elesett szőlősgazda árváinak lába alól húzták ki a hatalmaskodók a rég áhított szőlőt. Jellemző például a király 1557-ben kelt rendelete, amelyben megparancsolja Alaghy János regéckei várnagynak, hogy a kassai kórházhoz tartozó két tállyai szőlőt adja vissza. 1592-ben például Fejes Péterné panaszt tesz az uralkodónál zombori kúriája és több szőlője elidegenítése miatt. A

XVI. század vége felé, két okból is, hirtelen megnövekszik a tokaji bor iránti bel- és külföldi kereslet. Egyik oka, hogy a mohácsi vész után előretörő törökök az ország minden jelentősebb borvidékét elfoglalták Sopron és Hegyalja kivételével, s a megszállt területeken, ha nem is pusztították el a szőlőket, a borkereskedelmet megtiltották. A magyar bor iránti keresletet így az osztrák császári és főúri udvarokban csak ennek a két vidéknek a terméséből lehetett kielégíteni.

Örvendetesebb a másik ok: a tokaji bor minőségének a javulása. Feltehetően erre az időszakra már annyira elterjedtek a Hegyaljának világhírnevet szerző fajták, hogy – ha nem is tudatosan készítették, de évjáráttól függően – már aszúhoz hasonló bort is szűrték a hegyaljai pincékben. A tridenti zsinaton 1562-ben aratott siker csak nyitánya volt a továbbiaknak. A bort kezdetben még nagyrészt a termelők maguk szállították külföldre. Kiváló szőlősgazda és borkereskedő hírében állott Dobó Ferenc, az egri hős fia. Egy-egy lengyelországi vásárra 300 hordónál is több bort vitt eladni. Amikor 1602-ben meghalt, Rudolf császár külön futárt küldött Sárospatakra, hogy az udvar számára Dobó borait megszerezze.

Szinte új fejezetet jelent Tokaj-hegyalja borkereskedelmében a lengyelországi kapcsolatok elmélyülése. A Dunajec, Poprád és Visztula mind gyakrabban ringattak tokaji borral töltött hordókat szállító bárkákat. A XVII. századbeli feljegyzésekben gyakran lehet olvasni, hogy „*Gácsországban*” nincs olyan előkelő ház, ahol a vendégszerető házigazda jó tokaji borral meg ne kínálná a vendéget. Az egyre nagyobb számban megjelenő lengyel borkereskedők külön tokaji borszakértőt alkalmaztak, aki a vásárláskor hordónként megízlelte a bort, s ha kimondta a varázsigének tartott „*cos*”-t, a bor meg volt véve. E szócska az „*ut vinum habeat colorem, odorem et saporem*” mondás alap-

„...még a régi öregöktű' hallottam...”

ján született, a C a *colort*, vagyis a színt, az O az *odort*, vagyis az ízt, az S pedig a *saport*, vagyis zamatot jelenti latinul.

A századforduló után súlyos csapás érte a borvidéket. 1604-ben Básta – a talán legvadabb császári zsoldosvezér – csapatai elfoglalták Tokajt, s a földdel tették egyenlővé. Ekkor pusztultak el az ősi tokaji szőlőkultúrára vonatkozó történelmi feljegyzések is. 1609-től már ismét találunk levéltári adatokat, melyekben egy bírósági határozat állapítja meg Halász Benedek verebesi szőlőjének értékét másfélszáz forintban, Zúgó-hegyen levő szőlőjét pedig 170 forintra becsülik.

1631-ben II. Ferdinánd vásárjogot ad Tállya városának, és a regéci ütközetben tanúsított magatartásukért borkimérés létesítését engedélyezi. Tállya városának 1633-ban már városi jogai voltak, s csak formaságból, a földesúri jog elismeréseként két hordó bort kellett fizetnie adóba. 1638-ban III. Ferdinánd Tarcal városának szabadalomlevelet ad, melyben Tokajhoz hasonló jogokat biztosít.

Ilyen történelmi előzmények után érte meg Hegyalja az 1650-es éveket, amelyeket sok feljegyzés a tokaji aszú születési idejeként emleget. A felfedezés a neves protestáns krónikairó, Sepsi Laczkó Máté nevéhez fűződik. Műve az 1520–1624 közötti időket öleli fel. (De nem ezzel a művével írta be nevét elsősorban a történelembe.) Sepsi Laczkó Máté Lórántffy Mihály bizalmi embere volt, s mint ilyen, később Lórántffy Zsuzsanna udvari *conciolatora* (papja) lett. I. Rákóczi György halála után, 1648-ban Lórántffy Zsuzsanna Sárospatakra költözött, s itt lepte meg az udvari prédikátor 1650 húsvétján az Orémus szőlő terméséből készített borral. A tokaji aszú történetében óriási jelentőségű volt ez az évtized, amit bizonyít, hogy az 1655. évi országgyűlés 79. cikkelyével kötelezőleg elrendelte az aszúszőlő különválasztását a tokaji borvidé-

ken. Az utóbbi évek kutatásai nyomán az a hit, hogy Sepsi volt az első aszúkészítő, megdőlt, hiszen Zemplén vármegye gazdag anyagában kutatva sikerült egy 1571-ből származó osztálylevelet találni, amelynek hála nemcsak az aszúkészítés kezdetei tehetőek évtizedekkel korábbi időpontra, hanem a készítés körülményeit is lényegesen új megvilágításba helyezi.

Az 1571-ben elhalálozott Garay Máté tokaji nagybirtokos gyermekei, János és Anna atyjuk „szép istenes és kegyes intése” szerint testvériesen megosztottak az örökségen. A vagyonmegosztás tanúk előtt és körültekintő szerződés megírásával készült „Datum T Tokaini”, a nevezett év május 15-én. A szerződés számunkra fontos 8. passzusa így szól:

„Az Vitézlő Garay János bátyámuramhoz mutatom oly szép atyafiaságomat, hogy az Tokai Pinczében lévő, Hetven Hordó és öttvenkét áttalag Asszú szőlő borokhoz nem tartom semminemű jussomat és elő kegyelmének adom mind egészben.” – Jelenlegi ismereteink szerint ez a legkorábbi dokumentáció, amely egy konkrétan megnevezett aszúkészletre vonatkozik.

A török elleni védelem címén itt állomásozó császári csapatok pusztítása csak annyiban különbözött a törökökétől, hogy állandó jellegű volt. 1663-ban például Rabatta generális olyan mértékben sarcolta a tállyai szőlősgazdákat, hogy a borukat féltő tállyaiak a katonaságot megtámadták, s maga a tábornok is alig tudott elmenekülni. A fosztogató császáriak már odáig mentek zsarolásaikkal, hogy 1674-ben Spork tábornok csak úgy engedte el a sarcot, ha neki „15 hordó mézesmály főbort” adnak. A főbor valószínűleg aszú lehetett. Egyébként ekkor az aszú már az európai borpiac koronázatlan fejedelmének számított.

1675-ben kamarai utasítás ismét elrendeli, hogy a királyi szőlőkben a szüreti megbízottak amennyi aszúszőlőt csak talál-

2002/XIV. 5-6.

nak – a többtől különválogatva –, belőlük külön bort (aszút) készítsenek. Mint mézre a darázs, úgy jöttek a jó borra a katonák. A baj még csak fokozódott a Thököly-felkelés során, amikor egymást váltották a császáriak, Thököly csapatai és a törökök. 1676-ban pl. nemcsak kifosztották a tarcali szőlősgazdákat, hanem még a magtáraikat is felgyújtották. Két évre rá, 1678-ban Kara Hasszán aga 800 lovasal támadt Hegyaljára, s akit nem gyilkolt le, rabláncra fűzte. Miként Babocsay Izsák tarcali jegyző emlegeti *Fata Tarcaliensia* című írásában: gyakran csak főborral lehetett a pusztító seregek vezéreit kiengesztelni. Érthető ilyen körülmények után, hogy a szőlőtermelő lakosság fokozatosan elszegényedett, hisz munkája eredményét ellenszolgáltatás nélkül elrabolták, sőt a rabló nemegyszer napok múlva immáron adóvégrehajtóként jelentkezett. Így tett 1688-ban Karaffa is, midőn az összes tarcali adóhátralékos borát lefoglalta, és Eperjesre vitette.

Az 1697 júniusában kitört, Thökölyt támogató kuruc felkelés a sátoraljaújhelyi vásáron kezdődött, és azáltal vált országos üggyé, hogy Tokaj várát Tokaji Ferenc csapatai elfoglalták. A Rákóczi-szabadságharc kezdetén Esze Tamás talpasai gyülekeznek a tokaji szőlők között. Az 1704-beli sikerek után – ami Tokaj várának elfoglalásával kezdődött – a fejedelem sok jobbágyat szabadított fel, s adott neki különféle *donatiokat*. A Rákóczi-szabadságharc pénzügyi bázisa is a Tokaji aszú volt. II. Rákóczi Ferenc a szabadság zászlaját magasba tartó fejedelem, Hegyalja legnagyobb szőlőbirtokosa volt, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy felismerte a borvidék gazdasági jelentőségét. A fejedelem a Tokaj-hegyaljai községeket nemcsak eddigi jogaikban erősítette meg, hanem Hegyalját bejárva személyesen igyekezett orvosolni a szőlőművelők panaszait. 1707. július 16-án pl. tarcali birtokát látogatta meg, 1710. augusztus 24-én II. Rákóczi

Ferenc 150 hordó tokaji bort küldött a porosz királynak. A tokaji bor nagy becsét bizonyítja, hogy I. József (1705–1711) király rendelkezése szerint a kincstári szőlők-ből egy-egy fenntartandó a király valamint a királynő részére. A szabadságharc alatt Nagy Péter cár asztalára is elkerült Rákóczi ajándékként a tokaji bor.

A szatmári béke után (1711. IV. 24.) a tokaji után sóvárgó osztrák főurak torkai minden mennyiségű bort elnyeltek. A cári udvar, nélkülözve a kedvelt tokajit, megkísérelte átplántálni orosz földre Tokaj aranyvesszeit. Bár magyar szakembereket, sőt szőlőműveseket is vittek ki, a tokaji minőséget nem sikerült még csak meg se közelíteni. Jellemző azonban a tokaji varázserejére, hogy a kudarc nem vette el az orosz fejedelmek kedvét, Anna Ivanovna cárnő 1733-ban létrehozta a Magyar Borok Bizottságát. Ettől az időponttól kezdve a cári udvar állandó *faktort* (megbízottat) tartott Tokaj-Hegyalján, aki szüret után felvásárolta a borokat. Az orosz megbízott nemegyszer olyan mennyiségű bort vásárolt fel, hogy a bécsi kamarai tisztviselők arról panaszkodtak, öfelsége számára nem találtak jó bort, mert az oroszok felvásárolták.

Egy 1746-ban kelt feljegyzés szerint az orosz udvar nemcsak bort vásárolt, hanem Visnevszkij generális Zoltán Istvántól a Melegoldalon két szőlőt vett bérbe 15 évre 950 forintért, a tarcali Zábróczy Jánostól 300 Ft-ért, Körmöczy Simontól a tokaji Soltáron 450 Ft-ért szintén 15 évre, majd 1747-ben Bajusz Borbálától a tokaji Veresen 500 Ft-ért 20 évre, és Tottjus Mártontól a tokaji Szappanoson 20 évre 100 Ft-ért. A szőlők bérét állaguk, fekvésük és terjedelmük alapján állapították meg, s a cári udvar fizette. A munkálatokat később Zsolobov csendőrfőparancsnok, 1770-től pedig Rarog ezredes irányította.

Hegyalja borkereskedelmi forgalma is jelentősen fellendült. 1749-ben bevezették a

„...még a régi öregoktú' hallottam...”

még határon túl is híres havi vásárokat, amelyek közül különösen az „októberi vásár” volt jelentős, Tokaj-Hegyalján ugyanis – mondhatnánk minden esetben – a bort hordóval együtt adták el, s így októberben a pontos terméskilátások ismeretében egészítették ki hordókészletüket a borvidék szőlősgazdáival.

A tokaji bor a XVIII. század közepére már világhírnévre tett szert. Fejedelmek, az állami és kulturális élet nagyjai versengtek, hogy ki tud több és jobb tokaji bort beszerezni. XV. Lajos e szavakkal kínálta tokaji aszúval Madame Pompadourt: *„C'est le roi des vins et le vin des rois.”* (Ez a borok királya és a királyok bora.) Voltaire, aki 1749-től 1753-ig élt Berlinben mint Nagy Frigyes barátja, párizsi barátainak ezt írja a királyról: *„Minden szerencse betetőzéséül Tokaji van a pincéjében, melyet az ember csak Ave-val üdvözölhet.”* Egy lakomán, midőn Nagy Frigyes jóízűen iszogatta a tokaji aszút, Noel udvarmester így biztatta uralkodóját: *„nyugodtan fogyassza a tokajit felség, mert a paradicsomból sem az ivás, hanem az evés miatt kergették ki az első emberpárt”.*

Voltaire Franciaországba visszatérve továbbra is nagy híve maradt a tokaji bornak. Galánthai Fekete János gróf elküldte irodalmi alkotásait Voltaire-nek 10 üveg tokaji bor kíséretében. Voltaire válaszában 1767. október 23-án megköszöni a küldeményt, s a szemforgatás elretentő példájaként azt írja, hogy Fekete francia versei és prózája után a tokaji bort szereti legjobban. Egyúttal további írásra biztatja a gróft, valószínűleg annak reményében, hogy az mindig borküldeménnyel párosul. Nem is csalódott, mert jött a vers, de jött a tokaji is. Így Voltaire 1768. november 4-i levelében ismét megköszöni a sok bort mondván, hogy őt Fekete német abbénak nézi, hogy ennyi borral tiszteli meg, majd 1769. február 3-án kelt köszönő levelében szinte restelkedik, hogy a magyar gróf annyi tokajival

kényezteti el, miközben így nyilatkozik: *„az emberiség három legnagyobb ajándéka az irodalom, a bor, a szerelem”.* Más alkalommal ezt írja a kedvelt borról: *„A sötétsárga Tokaji az agy minden rostját mozgásba hozza és amint a francia pezsgőben a könnyű gáz, gyöngyözve emelkedik a pohár széle felé, úgy a Tokaji a szellem és jókedv szípköréinek valóságos tűzijátékát varázsolja elő a lélek mélyéből”.* Békcódájában ekképpen emlékezik meg a Tokajiról: *„Majd ha a magyar gazda a boldog béke oltalma alatt művelheti ismét az áldott tokaji szőlőt...”*

A Tokajiról nagyon sokan írtak. Valamennyit lehetetlenség akárcsak említeni is. Elégedjünk meg egy idézettel Antoine Bertine egyik költeményéből:

„Oh, Tokaj! Emberkéz illő jutalma az emberfeletti küzdelemért! Fenséges kelyhek igazán méltó aránya italod!”¹¹

Sokan keresték és kutatták a tokaji bor sikerének titkát. Az alkímisták fantáziáját sem hagyta nyugodni az aranyszőlő. Beszéltek olyan fűrtökről, melyeknek aranyszemcséktől ragyog egyik-másik bogyója. Mária Terézia sok mendemonda tisztázása céljából vegyvizsgálatra szólította fel 1779-ben a bécsi egyetemet, s ekkor mondták ki a végső szót, miszerint *„a fénylő részek nem aranyszemek, de a nap hevétől kiizzasztott és mézgává sűrített nedv”.* Mirabeau-ról feljegyezték, hogy 1791-ben parlamenti beszéde előtt hazaküldött egy pohár Tokaji aszúért. A század végéről származó írásban Ősi Fülöp Gábor írja: *„A' nagyhasú vagy pohos embereket a' most említett esztendőkbéli (az 1788., 1790., 1793. évek termése) sok spiritusú tokaji borok megfrissítik és őket a munkára alkalmatossá teszik”.* Íme egy javaslat kövéreknek: biztosan szívesebben vennék, mint a tablettás fogyasztószeret, pl. a preludint.

Az 1848-as szabadságharc történetének lapjain szintén találunk hegyaljai vonatkozásokat. Kossuth Lajos is egy hegyaljai községnek, Monoknak a szülőtte. A fiatal

2002/XIV. 5–6.

honvéd hadsereg Tokaj–Tarcál határában vívta azt az ütközetét a császári seregekkel, amely bevezetője volt a dicső tavaszi hadjáratnak.

1880-ban a filoxéra-vész elérte Hegyalját is. A szőlők kipusztulása következtében a szépen fejlődő Tokaj, Tarcál, Mád, Tállya városok lakói nem bírták a településekre kirótt terheket fizetni, és megkezdődött a hanyatlás. A lakosság egy része nemcsak Hegyaljáról, hanem még az országból is kivándorolt, és sok amerikai magyar kereste Kalifornia tűző napja alatt az aranyló szőlőfürtöket, amelyek megízlelése után szomorúan állapította meg, hogy Tokaj–Hegyaljának nincsen párja. Az 1885-ben Frankfurtnban, Wirth Max által írt műben még az olvasható, hogy: „A tokaji aszú Európában elnyerte a borok királya címet, s lábadozók, valamint aggyastyanok erősítésére mint a borok koronája érvényesül”. 1891-ben a filoxéra pusztítása már oly nagymérvű, hogy jóformán nem szüreteltek Tokaj-hegyalján. Ezzel le is zárult egy korszak Hegyalja életében.

A filoxéra pusztítása olyan nagymérvű volt az egész országban, hogy a problémát csak állami segítséggel lehetett megoldani. A kormányzati szervek minden lehetséges támogatást megadtak a szőlősgazdáknak. Ez többé-kevésbé sikerült is. A bortermelés újult erővel indult meg, s néhány év alatt utolérte korábbi önmagát. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása aztán rányomta a bélyegét a tokaji és a többi magyar borok exportjára, hiszen jelentős piacokat veszítettünk. Emiatt a kormányzat a bortermelés drasztikus csökkentésére törekedett. Az 1936-os bortörvény még azt is lehetővé tette, hogy a piaci egyensúly javítása érdekében bizonyos borkészleteket zár alá helyezzenek. Nem csoda, hogy itt-ott olcsóbb volt a bor, mint a szódavíz.

Kedvezőtlen politikai, társadalmi, gazdaságszervezési és ökológiai körülmények szerencsétlen egybeesése miatt a bortermelés

és az ötvenes évek közepére ismét katasztrofálisan lecsökkent. Ekkor a magyar borászat nemcsak gazdaságilag, hanem erkölcsileg is mélypontra zuhant. Itókának, koccintónak nevezett műborokat készítettek a pincészetek. A második és a harmadik ötéves terv hatalmas anyagi áldozatok árán megpróbálta felvirágoztatni a magyarországi borkészítést, de csak a 80-as évek elejére történt látványos javulás. Újabb probléma jelentkezett a 90-es évek kezdetén a Szovjetunió felbomlásával, hiszen elvesztettük a többséget alkotó keleti piacokat.

Azóta a szükséges privatizáción átesett magyar borászat a magánkezekben újra szárnyra kapott, s a tokaji borokkal együtt ismét a világ élvonalába küzdötte magát.

A leghíresebb Tokaji, a tokaji aszú készítése régen és ma

Az aszúbor készítése ősi hagyományokat idéző, érdekes munka. Az összegyűjtött aszúbogyókat hajdan zsákokba tették, és lábbal megtaposták. Hosszú időn át folyt meg-megújuló vita arról, hogy szakítani kellene már a lábbal taposás ősi módszerével, a tapasztalás azonban újból és újból bebizonyította, hogy a sok évszázados eljárás a jó. Az aszúbogyókat ugyanis egységes, tesztaszzerű anyaggá kell pépesíteni, de úgy, hogy a bennük levő magvak össze ne törjenek. Ezt a finom munkát a zúzógép nem tudta elvégezni. Később – hosszú kísérletezés után – mégis sikerült a Tokaj-hegyaljai szakembereknek egy húsdarálóhoz hasonló gépet szerkeszteniük. Napjainkban már természetesen nem lábbal történik az aszútészta készítése: a műveletet speciális gép végzi, mely a magot nem zúzza széjjel; fokozatosan és finoman megdarálja az aszúszemeket. Érdekes folyamat ez. Egyszerre csak egészen kicsi – egy-két liternyi – mennyiségeket taposnak vagy dolgoznak meg géppel mindaddig,

„....még a régi öregoktű' hallottam...”

amíg az aszúszemek – az épségben hagyott magok kivételével – egynemű péppé nem válnak. A tokaji hagyomány úgy tartja: akkor jó ez az aszútészta, ha egy maréknyit tenyérbe véve belőle a tészta kiszorul ujjaink közül, s végül csak a magokat markoljuk meg. Ennek előfeltétel az ún. „nemesrothadás”, csakis ennek tulajdonítható, hogy a feldolgozás folyamán a bogyók héja „eltűnik”, és maga is az aszútészta részévé válik. A nemesrothadáson át nem esett bogyókkal ezt nem lehet elérni.

A tokaji bor készítésének további szakzaiban alapvetően fontos fogalom a *puttony* és a *gönci hordó*. A puttony, amely a képeken oly igen jól illik a szüretelő legények és leányok vállára, eredetileg azt a célt szolgálta, hogy az összegyűjtött szőlőt benne hordják a szedőktől a kádakhoz. Ezen kívül azonban mértékegységként is használatos. A borkészítés következő lépése ugyanis az aszútészta felöntése musttal vagy borral. A tokaji aszúbor ízét, minőségét igen nagy mértékben befolyásolja, hogy miképpen állapítják meg a nagy cukortartalmú aszútészta és must arányát: vagyis, hogy egy gönci hordó (136 l) mustra hány puttony aszúbogyó jut. Igen édes aszúbor készítésénél öt, kivételes esetben hat puttony aszútettek, de van két-, három-, négyputtonyos tokaji aszú is. A leggyakoribb 3-4-5 puttonyos aszúbor, 1-2 puttonyost ritkán készítenek. Azonos aszútészta és alapbor aránya mellett is lehetnek eltérések a készülő aszú-

bor cukor- és alkoholfokában a termelési hely és az évjárat szerint. A talaj, a mikroklíma, a termelési év napfényemennyisége befolyásolja mind az aszútészta, mind az alapbor minőségét. Napjainkban a tokaji borokat a hagyományos eljárás megőrzése mellett oly módon készítik, hogy az alkohol- és cukortartalom bizonyos megadott határok között maradjon.

Az aszútészta felöntését rendszerint kádakban végezték. A kellő várakozási idő után megindult az erjedés, és a törköly a must felszínére emelkedett. Ekkor az egészet újból összekeverték, speciális zsákokba merték, majd ismét megtaposták. Az így keletkező folyadékot, az aszúmustot öntötték aztán a gönci hordókba, hogy a pincék mélyén nemes tokaji aszúborra erjedjen.

BIBLIOGRÁFIA

- HAJÓS GYÖNGYI (szerk.): *Borok könyve*. Budapest, 1995, Kossuth Kiadó.
- KATONA JÓZSEF – DÖMÖTÖR JÓZSEF: *Magyar borok – borvidékek*. Budapest, 1963, Mezőgazdasági Kiadó.
- TÖRÖK SÁNDOR – MERCZ ÁRPÁD: *Magyar borkultúra*. Budapest, 1997, Mezőgazda Kiadó.
- ALKONYI LÁSZLÓ: Újkeletű hagyományok, évszázados betegségek. *Borbarát*, 1999/2. 25–32.
- ALKONYI LÁSZLÓ: Poharat Tokajnak. *Borbarát*, 2000/1. 69–71.
- ALKONYI LÁSZLÓ: Tokaj Hétszőlő. *Borbarát*, 2000/3. 60–64.
- ZELENÁK ISTVÁN: Az első „aszú szőlő bor”. *Borbarát*, 2000/4. 58–63.